

CONSTANTINA RAVECA BULEU

*Paradigma puterii
în secolul al XIX-lea*

Colecția: DICȚIONARE & ENCICLOPEDI
Ediție de referință
Seria: MARI DICȚIONARE
Coperta: Florin AFLOAREI

Lector: Vlad ROMAN
Tehnoredactor: Carmen DUMITRESCU

Editura Ideea Europeană
OP-22, CP-113, Sector 1, București,
Cod 014780, România
Tel/Fax: 4021-2125692; 4021-3106618
E-mail: office@ideeaeuropeana.ro
www.ideeaeuropeana.ro

Anul apariției: 2012
Ediție Digitală

ISBN 978-606-594-101-4

Copyright © 2012 Ideea Europeană

Constantina Raveca Buleu s-a născut la 16 martie 1979, la Bistrița. După absolvirea Facultății de Litere a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, secția Limba și literatura română – limba și literatura germană (2002) și a masteratului *Istoria imaginilor – istoria ideilor* din cadrul aceleiași facultăți (2003), a obținut titlul de *Doctor în filologie* al Universității „Babeș-Bolyai” cu o teză dedicată *Paradigmei puterii în secolul al XIX-lea* (2008). Este membră a Uniunii Scriitorilor. A publicat studii și eseuri în volume colective și în presă, fiind autoarea următoarelor volumele: *Reflexul cultural grec în literatură*, Casa Cărții de Știință, 2003, *Dostoievski și Nietzsche. Congruențe și incongruențe*, Editura Limes, 2004, *Patru eseuri despre putere. Napoleon, Dostoievski, Nietzsche, Foucault*, Editura Limes, 2007.

Părinților mei

Notă asupra ediției

Câteva capitole din această carte au fost deja publicate, în versiuni simplificate, asupra cărora am revenit între timp, în volumul *Patru eseuri despre putere. Napoleon, Dostoievski, Nietzsche, Foucault* (Ed. Limes, Cluj-Napoca, 2007). Astfel, un fragment din capitolul *Kant* reprezintă o reelaborare a eseului *Minoratul perpetuu. Dialog între Kant și Foucault*, din volumul amintit, în timp ce capitolele *Literatura în oglinda filosofiei. Dostoievski și Nietzsche*, respectiv *Virtuală obsesie sintetică a secolului al XIX-lea. Imaginea lui Napoleon* sunt reelaborări ale unor cercetări tematice similare din același volum.

În aparatul științific al volumului, acolo unde numele traducătorilor în limba română nu apare în mod explicit, echivalențele românești îmi aparțin.

Autoarea

ARGUMENT

Cartea de față își propune să analizeze mutațiile reprezentationale ale puterii din secolul al XIX-lea, pe o arie tematică interdisciplinară, care asociază reprezentările politice ale puterii cu cele sociale, filosofice, literare și utopice. Am optat pentru secolul al XIX-lea deoarece reprezintă un domeniu fascinant de lucru, în care se concatenează deconstrucția raționalismului dominant al secolului al XVIII-lea, napoleonismul, ca focalizare a obsesiilor energetice ale unui secol preponderent individualist, și ascensiunea irepresibilă a colectivismului revoluționar, prin două dintre formele sale socio-politice de manifestare, burghezia și puterea amorfă a masei.

Cele două vârfuri de sarcină ale secolului al XIX-lea, individualismul energetic amoral și socialul aglutinant explică și motivul opțiunii noastre pentru sintaxa socio-politică și culturală a unui „secol lung”, reflectat, în domeniul literaturii, prin proză. Labilitatea cronologiei oricărui secol, datorată nesuprapunerii datelor calendaristice peste accepțiunea spirituală definitorie pentru fiecare dintre ele, ridică probleme și în cazul secolului al XIX-lea. Strict temporal, el începe la 1801 și se încheie la 1900, dar dacă se iau în calcul coordonatele sale istorice și culturale, lucrurile se complică. Din perspectiva mutațiilor principiilor politice, Revoluția Franceză marchează în mod clar stilistica secolului al XIX-lea, însă, la palierul personalităților referențiale, Napoleon domină detașat scena acestuia.

La nivel economic, grație dinamicii uluitoare a tehnologiei, debutul intervalului ajunge să nu mai aibă practic nimic în comun cu finalul său. În ansamblu, este evident că undeva pe parcursul secolului al XIX-lea s-a produs o ruptură esențială, localizată de către Mihai Zamfir¹ spre mijlocul veacului. Din perspectiva mutațiilor spirituale decisive, fixarea punctului-terminus pentru acest secol se dovedește a fi la fel de dificilă, însă, dacă ne orientăm în funcție de incidența simptomatică a experiențelor-limită, observăm că *fin de siècle* înseamnă mai mult decât o etichetă, că în proximitatea sa evoluează filosofia nietzscheană și deschiderile operate de Husserl sau Bergson, poezia simbolistă, pictura impresionistă sau psihanaliza freudiană, că tot mai multe formule artistice și filosofice intră

¹ Zamfir, Mihai: *Din secolul romantic*. Editura Cartea Românească, București, 1979, pp. 13-14: Mihai Zamfir inventariază câteva dintre opiniile legate de turnanta decisivă în evoluția secolului al XIX-lea, printre acestea fiind cea a lui Roland Barthes, inclinat să vadă în 1850, „*anul crizei conștiinței europene*”, momentul impunerii unui proces ce se prelungește și în secolul XX, dar și opinia lui Robert Musil, pentru care referința este 1880, an ce marchează apariția „*noii culturi*”, din care se dezvoltă spiritul contemporan (simbolismul și impresionismul fiind cele mai evidente manifestări). Între aceste două date, istoricul Fritz Voljavec plasează momentul rupturii la 1870, când transformarea industrială devine vizibilă și se impune.

într-o fază crepusculară și reclamă o înnoire, fapt evident în anii premergători Primului Război Mondial. În ciuda acestor complicații, secolul al XIX-lea poate fi identificat cu ceea ce istoricii numesc „secolul lung”, adică intervalul cuprins între Revoluția Franceză și Primul Război Mondial. Epoca cuprinsă între 1789 și 1914 „a fost una europeană”², după cum constată Ute Frevert și Heinz-Gerhard Haupt, deoarece acum Europa atinge apogeul puterii economice, politice și culturale, dominând scena mondială, în ciuda avansului american accelerat.

Sintetic, am putea spune că secolul al XIX-lea debutează cu mutația de pe Revoluția Franceză pe Napoleon și se sfârșește în critica pe care Nietzsche i-o face burgheziei obediente și degenerescente, deschizând calea unor estetisme specifice care apar în dandysm, avangarde și în dispersia decadentă a culturii imperiale vieneze. Aici am inclus și impactul european al psihanalizei, stilistic vorbind o știință de secol XIX, fără de care evoluția secolului XX ar fi însă de neconceput.

Sub aspect metodologic, am urmărit modul în care secolul al XIX-lea resemantizează teme specifice ale secolului al XVIII-lea, marcând de multe ori o moștenire adversativă, respectiv modul în care obsesii, imagini și simboluri ale puterii, cu extensiile ideologice implicite lor, continuă în secolul XX, realizând în acest fel o continuitate. De altfel, majoritatea complexelor socio-culturale ale primei jumătăți a secolului XX – nihilismul, absurdul, energetismul expresionist, revoluționarismul anarhist, antistatal, universalist și federalist – pot fi explicate doar prin retroactivarea lor spre rădăcini adânc înfipte în secolul al XIX-lea. În consecință, am interpretat secolul al XIX-lea ca pe o placă turnantă înspre articularea modernismului european major, care merge practic până la contracultura anilor '60, când se reconverteste în postmodernism. Este sugestiv de pildă faptul că multe dintre tezele constituționalismului european de după 1945 își au originea în filosofia politică a secolului al XIX-lea, tot așa cum economismul secolului XX nu poate fi separat de liberalismul de secol XIX (Adam Smith, François Guizot, Herbert Spencer etc) și de critica marxistă. Ideologia totalitarismului secolului XX este de extracție preponderent marxistă; pe de altă parte, o legătură cu secolul al XIX-lea o reprezintă și fervoarea revoluționară destructivă a liniei Trotzki – Che Guevara, originată în anarhismul exploziv al secolului anterior (Proudhon, Kropotkin, Bakunin, Godwin).

Un capitol masiv al volumului se ocupă de instrumentarea ideologică, politică, simbolică și literară a lui Napoleon. Am inclus în acest capitol atât fascinația exercitată asupra contemporanilor săi de acest geniu versatil, cât și extensiile apocrife ale mitului său politic. Cum poate fi folosit Napoleon ca instrumentar de putere simbolică după moartea sa e reprezentativ pentru psihoza politică a secolului al XIX-lea; în consecință, am urmărit, în cazul lui Napoleon, atât mostrele literare ale fascinației exercitate asupra unor scriitori de primă mărime (Stendhal, Balzac, Hugo, Dumas, de Musset etc), cât și reflexele ucronice ale mitului napoleonian, cum apar de pildă în *Dacă Napoleon ar fi fugit în America*, de H.A.L. Fisher, unde învinsul de la Waterloo traversează Atlanticul, se îmbolnăvește de prea multă democrație americană, devine un inadaptat, motiv pentru care merge spre sud, face joncțiunea cu Bolivar și pune bazele Federației Americii de Sud – o dictatură pe modelul a ceea ce el însuși realizase în Franța –, spre dezamăgirea lui Thomas Jefferson.

² Frevert, Ute, Haupt, Heinz-Gerhard: *Introducere*. În: *Omul secolului al XIX-lea*. Volum coordonat de Ute Frevert și Heinz-Gerhard Haupt. Traducere de Ion Mircea, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 7

Un capitol derivat al napoleonismului îl reprezintă deconstrucția răsăriteană, făcută de către Tolstoi și Dostoievski. Pentru amândoi, Napoleon este exemplul cel mai funest pe care secolul îl poate oferi unei serii întregi de individualiști amoralii, care, seduși de „transcendența napoleoniană”, uită de existența principiului ordonator prim, care este Dumnezeu. Prin Tolstoi și Dostoievski, Napoleon intră în obstrucție, într-o măsură mai mică sau mai mare, cu panslavismul. Volumul urmărește variabilele acestei tensiuni, construită în ultimă instanță pe două modele de putere suverană, cel autocratic, unipersonal, occidental, și cel teocratic, răsăritean.

Am conceput această carte ca pe un traseu explicativ integrator, cu un prim capitol care tratează, pe o linie preponderent teoretică, despre diferite tipuri concrete de putere și despre extrapolările lor fantasmatiche, pentru a continua cu o analiză sintactică a secolului al XIX-lea, axată, pe de o parte, pe deconstrucția postrevoluționară a Franței agitate din 1789, și, pe de alta, pe expansiunea implacabilă a statului ca instanță de secularizare, opusă Bisericii. Pe un plan complementar, am urmărit un fenomen pregnant al secolului al XIX-lea, și anume persistența privilegiului aristocratic, a cărui putere este concurată de puterea burgheziei și violent contestată de către mase. Intenția cărții este să demonstreze un proces de simultaneitate și nu unul de consecuție: aristocrația, burghezia și proletariatul emergent acționează simultan, pe diverse paliere ale scenei puterii, în maniere diferite și cu simboluri specifice, fenomenul cel mai interesant fiind acela al orizontalei socio-politice și culturale în care se articulează toate aceste voințe de dominație.

Centrul ideatic al volumului este dominat de către discursul filosofic al puterii, pregnant în secolul al XIX-lea, atât la Kant, Hegel, Schopenhauer, cât și la Carlyle, Kierkegaard, Marx sau Feuerbach. În ultimă instanță, discursul filosofic al puterii reiterează una dintre marile teme ale secolului, și anume raportul dintre disciplina morală și violență. În consecință, capitolele substanțiale din carte sunt dedicate agresivității, delincvenței, „cultivării urii” (Peter Gay), sinuciderii, terorismului și războiului, ca și uneia dintre obsesiile majore ale timpului, aceea a administrării oculte a puterii prin intermediul conspirațiilor. Societățile secrete, Francmasoneria, conspirațiile de tot felul colorează insidios peisajul socio-politic, imaginativ și literar al unui secol permeabil la ocult, ceea ce va duce în cele din urmă și la ofensiva de neoprit a teosofiei Helenei Blavatsky.

În mod inevitabil, volumul tratează în detaliu atât naționalismele secolului al XIX-lea, cât și propensiunile sale rasiale. Am analizat în acest sens reprezentări ale evreității, așa cum apar ele la Heinrich Heine, în complexul *Jidovului rătăcitor*, la Arthur Schnitzler, ca și în afacerea Dreyfus de la sfârșitul secolului al XIX-lea, care marchează, după cum spunea Michel Winock (în *Vocile libertății*), cristalizarea intelectualului ca ființă atitudinală și protestatară.

Trecând prin relația ideatică delicată pe care puterea o stabilește cu naționalismele mesianice, am analizat atât incidența idealurilor naționale în raport cu puterea supraordonată a divinității la Alessandro Manzoni, Ugo Foscolo și Silvio Pellico, cât și dihotomia reprezentărilor puterii la romantici, împărțită între imaginea pregnantă a genialității, respectiv aceea a retractilității maladeve. Imaginea relației romantismului cu puterea este mai diversificată decât ne-o putem imagina pornind de la stereotipia evazionismului compensativ: unii romantici, cum sunt Fichte și Schelling, abordează teoretic problema puterii statale, alții sunt protestatari metaforici (Kleist, Bonaventura), în timp ce alții (Hugo, Petőfi) luptă

direct pe baricade, în siajul implicării politice directe incluzându-se și doi autori români, Ion Heliade-Rădulescu și Nicolae Filimon.

Secțiunea finală, masivă ca bloc tematic, a cărții este dedicată utopiei secolului al XIX-lea, prin intermediul cărora intră triumfător în imaginarul secolului universul ambivalent, benefic sau alienant după caz, al tehnologiei. Dezumanizarea ca reflex al alienării dependente de mașină fusese deja obsesia lui Marx din *Manuscrisele economico-filosofice din 1844*; multe utopii ale secolului al XIX-lea (cum sunt cele elaborate de Jules Verne sau H. G. Wells) propun expresii perfecte, transumane ale puterii, realizate prin intermediul obiectivității reci, nepsihologice a mașinii. Am urmărit de asemenea atât fantasma premonitoare a statului evreu (Theodor Herzl), cât și mesianismul rus convertit în utopii (Ulibișev, Odoevski, Bulgarin), respectiv deconstrucția sarcastică a utopiilor secolului al XIX-lea prin scrierile lui Samuel Butler și Paolo Mantegazza.

Capitolul dedicat relației dintre Dostoievski și Nietzsche își propune, pe linia unor cercetări mai vechi pe care le-am efectuat, să restabilească simbioza dintre literar și filosofic. De altfel, definirea literaturii în oglinda filosofiei, extinsă în carte asupra întregii complexități socio-politice, culturale, ideologice și de mentalitate a perioadei, reprezintă metodologia interdisciplinară predilectă pe care am folosit-o în lucrare. Capitolul *Literatura în oglinda filosofiei. Dostoievski și Nietzsche* a fost dinadins conceput ca o secvență sintetică, menită să analizeze nu numai modul în care cele două discipline se reflectă reciproc, ci și complexitatea diferitelor paliere de putere care se exprimă prin intermediul lor. Prin intermediul genealogiei nietzscheene se realizează – premonitoriu pentru profilul cultural al secolului XX – și deconstrucția unuia dintre miturile ordonatoare ale secolului al XIX-lea, și anume progresul, a cărui ocurență traversează de fapt toate capitolele lucrării.

La sfârșitul drumului, poate că recunoașterea stilistică cea mai acută pe care o putem formula este că antropocentrismul dominant nu reprezintă singura direcție canonică a unui secol postiluminist. În secolul al XIX-lea, omul devine funcție a diferitelor puteri reprezentate de politic, de științe, de biologie, de tehnologie sau, ca în cazul darwinismului, de ontogenie și filogenie, nefiind întotdeauna învingător al unei asemenea competiții inegale. Prin urmare, secolul al XIX-lea prezintă atât învingătorii, cum este Napoleon, cât și învinșii, cum este omul mărunț, neputincios în fața puterii perfecte a mașinii. Ambele căi sunt relevante, intrând ulterior masiv în sintaxa socio-culturală, ideologică și politică a secolului XX.